

Euskaltzaindi-ko Z'garren Solas-aldia

A. IRIGARAI

Piarres de Axular

Piarres de AXULAR. Nork ez du ezagun adituz bederen gizon aipatu au? Deus guti berririk esan dezakegu beraz, yadanik csana eta birresana eztenik, bai bere bizitzaz eta bai GVERO bere liburuaz ere.

Baiñan oriek denakatik ala ere esker lukeela iduri zaigu zerbait idazlari ortaz emen aipatzea eta aren mintzo kilikorra yastatzera ematea. Eta aitor dut atsegiñez ari naizela, abantxu ene erritarra zelakotz gure izkiribatzaile andia: Urdazubi-ko lurra Baztango dermioen barrenean delako eta lehenagoko demboretan ere Baztango egiten zen txoilki.

Pero de AXULAR Nafarroan sortu zen, Urdazubi-ko (Urdax) errian, 1556 urtean. Bere gurasoak Piarres Axular eta Maria Azpilicueta ziren (S. Frantses Xabierre-koaren amaren izen berekoa). Bere izen bera daraman sortetxea oraiño xut dago, baiñan berritua, leengoaren tokian.

Gutti dakigu ahatik bere gaztaroaz: ezen 40 urte beteak bazituen apez ordenatu izan zeneko Tarbes-en. Iruñeko Apezgai-tegian eta Leridan ere egin zituela bere ikastaroak badakigu. Baiñan zer aritu zen 40 urte artio? Edo zerbait traba ezkutu ba-zena bere bidean?

Garai ayetan beretan Euskalerrri-an eta bereziki bere erri inguruko lurretan, ikaragarrizko zorigaitzak gertatzen ziran: Akelarre batzarretara elemeniaka zoazin aldi artan jendeak, eta orduan gertatu ziran Pierre de Lancre (Agerre izenekoa, damuz) epaikari zela, sorgin doakabeen erretze deitoragarriak.

Eta ayen artean, suan bizirik erretakoen izenetan kausitzen ditugu iru apezzen izenak: bi zahar, *Argibel* eta *Migelena*, Azkainen erreak, eta *Bocal*, Ziburu-ko erretora, 27 urtetakoa.

Eta orai galde bat, beti erantzupenik gabe nere buruan gelditu dena: Zergatik ez du Axularrek bere liburuan sorginkeriaz itzik aipatzen? Bekatu aundi bat izanik eta orduko Euskalerrri-an asko edatua?

Beñipein herrian sorginkerizko ipuiñ bat kontatzen da Axularrez. Salamanca-n ikasten egon zela deabruak leize batean zeukan Eskolan: ikasleetatik bat beretzen omen zuen deabruak urtero.

Axularrek urte artan erabaki omen zuen lerroaren azken tokian bera geldituko zela. Baiñan eguerdian ateratu behar ziralako baldintzarekin: ikasleak lerroan leizetik kanpora badoazi, deabrua ate-zain.

Denek txandaka esaten dute "Ar-zak ene ondokoa", eta Axularrek ere bardin: deabrua orduan kobaren paretan eguzkiak egiten zuen aren itzalaren gainera bota zen, Axular libre joan, baiñan itzalik gabe gelditu, omen.

Dena den, ipuiñak aski argi adi-arazten du Axularren izenaren eta ospaeren edadura. Bere biographia baten faltan arkitzen gara eta arrigarrizkoa da euskalzaleen axolagabekeria gere goyeneko gizonekin.

Sara-n il zen 1644 gn. urtean, apirillean; eta ango Elizan den ilarrian irakurtzen ahal ditugu Bonaparte Prinzeak ipiñi arazi zituen itzak: "Pedro Axular euskaldun izcribatzalletatic iztun ederrenari, ni "Luis Luziano Bonaparte euskarazaleak au ipini nion. Ez dago atse"denik ta odei gabe egunik, zeruetan baizik. 1865."

Norbaitek miretsiko du Bonapartek Sara-n, eta Axular bateri, giputz-euskaran izkiria-araztea, Bonaparte prinzeak Literatur-euskararen eztabaian, Gipuzkoa-kora lerratzen dela ematen du, bere idazkitan.

Sara-ko erretorgoaz auzia piztu ziotenean, Espainiako zelakoaren estakuruaz, Daranatz kalonjeak kondatzen du (Curiosités du Pays basque) joan zela gure gizona zaldiz Paris-era Henry IV'garren errege ospe andiko arekin mintzatzera.

Eta Erregeak berak Lettres de naissance direlakoak fransesez bidali zizkion, auxe adi araziz: "Nafarroa-ko Erresumakoak nere mene"ko baititut eta baitira, nai dugu eta agintzen dugu, Axularrek ukan"eta goza dezala Sarako erretorgoa, sortzez Nafarroa-goitikoa dela"beste kontrarik ez paldin badu... Parisen, 1601 garren urtean."

Dokument au gordetzen da Orreaga-ko Monasterioan.

Axularren laudoriotan mintzo diran guztiak aipatzeko ezdugu astirik. Utziko ditugu mendiz bestaldekoen gorapenak (Yoanes d'Etcheberri, Intxauspe, Piarres Lafitte, Otsobi, etc.) eta asi gaitezen esaten, bizi zen demborako yardanik, bere izena eta ospea aunitz edatua zagoela, ezen bere liburuaren Censuran Salvatus de Dissaneche-k dio: "...Domino Pedro de Axular, viro magni nominis in nostra Cantabria, ac celebri nuper Rectori da Sara..."

Gure Larramendi idazlari trebeak goyeneko laudorioen artean aipatzen du Axular: bere *Corografía de Guipúzcoa* liburu xarmagarrrian erakusgarri bezala Axularren zati bat dakarra. Eta bere Iztegiaren aitzin solasean *Guero* liburuaz Larramendik dio:

"Un tomo en 8.º del célebre Pedro de Axular... El bascuence es "elegante, propio, puro, abundantísimo: el asunto tratado por principios, probado por la sagrada escritura, padres de la Iglesia, ejemplos y semejanzas muy oportunas.

"Los vicios pintados al natural y convenientísimos sus remedios. "Anda en manos de muchos, y debiera en las de todos los vascongados y ojalá hubiera dado a luz la 2.ª parte que ofrece al principio al lector. Está impreso en Burdeos, año 1642." (Zuzenki 1643 da.)

Eta *Corografía* berean badio Larramendik: "...en Labort se han "dedicado más que en ninguna parte a hablar y escribir en vascuence y a predicar la palabra de Dios con toda decencia, limpieza y "eficacia."

Eta au dudarik gabe Axularren *Guero* liburuari zor zaio geyenik bere yarraizaleak izan zirelako Pouvreau, Materre, Oihenart, Harizmendi, Tartas, Darambillaga, Gasteluzar. Oraino ere bere maisugoa ez da itzali idazlarietan.

Huna orai Mikolas Ormaetxea idazlari aipatuaren iritzia: "Peru "Axular duzu aurki euskal idazlerik bikaiñena oraintsudaino... "Da-murik ez dugu ikusiko nai bezain laister GERO-ren ekoizpen edo "edizione berria! Axular bezalako idazle asko izan balitu euskarak "dagon baino landuagoa zegoen onezkero."

Tartetan esango dugu oraintsu ari dirala euskararen adiskide batzu *Gero*-liburuaren edizione berria argitaratzekotan: Axularren mintzoa itzez itz, baiñan oraiko graphian emana.

Orixe-k Axularren tankeraz eta estiloaz mintzo denean dio: "Axularren asmoa, burutapena [pensemendua] den bezala ta argi agertzea da, ta ez dijoa igesi beste asko bezala buruan daukana adieraztetik.

"Asko ta asko gaur ere erderaren igesi dijoazela, burutapenaren "igesi dabilta. Ala ere Axularrek euskal itz eder ugari ba du, Mendiburuk baino ugarigo." Orixe-k azaltzen duen goganbehar eta ertsitasan ori oraino ere nabari da zorigaitzez, idazlari geyenetan.

Laudorioetan gelditu nadin badaritzat, ezen gogan behartzen naiz erdi asperturik zaudeztela eta Axular beraren mintzo ederra ere aditzeko gutiziatuak eta berantetsiak. Gure autore unen liburuak iru edizione izan ditu; lehenbizikoa 1643'garren urtean, egilleak behar bada ez ikusia, 1644 urtean hila baizen.

Bigarrena estalirik edo ixilpean agerturik, urtea markatzen ez duela: textuan itzez itz lehenbizikoa bezala delarik, azalean bere

izen burua bestela agertzen zaigu; *Guero* *guero*. Ez da jakiten ziurki baiñan uste da 40 urte edo ala geroago agertu zeia bigarren edizioen au, nurbait lehenbizikoaren arrakasta bete baten ondorioz: lehenbizikoaz iyeki gutti gelditu eta aldez bigarrenekoaz aunitz geyago, naiz orai urri diran azken auek ere, eta sañneurri goretara eltzen.

Irugarren edizioea 1864 urtekoa da, Inchauspe idazlariak argitara emana: ekoizpen unek eztu ambat balio, ezen editoreak Axularren mintzoa uldatu du eta batzuetan zati osoak ixiltzen ere, dituen gordinkeri batzuen aitzakiaz.

Liburuaren izen buru propioa auxe da; "*GUERO*, bi partetan partitua eta berezia, lehenbizikoan emaiten da aditzera zenbat kalte egiten duen luçamendutan ibiltzeak, eguitecoen gueroa uzteac, bigarrenean quidatzen... Bordelen 1643."

Axularren liburuak irurogei kapitulu edo buruxka ditu. 600-en bat orrialdetako mintzo yori, eder, aberats eta yostakin batean; ainheteraño, non toki askotan idazlariaren solasen ezitasunean pulmpatzen gareala, gaiaren aria galtzen dugun.

Ikusazue: Josepho idazlaria'ren *De Antiquitate* liburutik artuz *GUERO* liburuan irakurtzen da: "Cyro Emperadore handi hura ain itsutu eta ergeldu zuen Apama bere amoranteak, non hartzaz nai zuen guztia egiten baitzuen. Alde batetik eta bertetik beharrondoka hari zeikan: batean bizarra, bertean beharriak tiratzen zerautzan: haur batekin bezala harekin dostatzen zen. Eta guztietan Emperadore eroa ortzak irriturik, irriz beha zegokan: miraillean bezala hartan miratzen zen, haren alegeratzeaz alegeratzen zen eta tristetzeaz tristetzen. Eta emazte gaixtoak batzutan bere burua berariaz, haserre iduri egiten zuen: eta orduan Emperadore zoroak ahal ziren asmuak eta enseiua balakatzeko eta baketzeko egiten zituen. Amorantea zen nabusi, no zen to, emaztea gizon, oilloa oillar. (No zen to esakera giñartsuari ohartu; emea no arra to itzekin adiaraziz). Erran behar da esku handia hartzen duela emazteak amurus itsutuaren gainean, halako Emperadore bat, ema ezteus batek hala errendatzen duenean." Hunaraño Axular.

Alferkeriaz, damuaren geroko uzteaz, lainkoaren urrikalmenduaz, erremusiaz (limosnaz esan nai du) eta justiziaz mintzo zaigu liburuan, mintzo zaigu, biraoaz edo burroaz, gorrotoaz eta etsaigoaz, lizunkeriaz, Ifernuaz, etc., eta bekatu oyen erremediatzeko artu behar diran bideetaz, beti gizonki, argi eta garbi elekatzen da Axular, giza-arteko bizitza arrontetan artu litezken konseilluak emanez, eta aipatu gabe, posible ez tiran neurriak: oriek denak greko eta erromano, eta Elizako autore ospetsueneren gogoeta eta kontakizunekin onrituz.

Una zorraz eta justiziaz nola mintzo den:

"Betzuek bekatu ba-daritzate ere gauza ebatsien pagatu gabe edukitzea, ez ordea ezdaritzate bekatu zor jakinari eta aitortuari luzatzea... Zeren baldin zerorrek bizi zarela, zeure arimaz orai konturik egiten ezpaduzu, eta zeure egin duzun falta, zeure erremediatzen ezpaduzu, eztezazula pensa, ezta kizula iduri, gero zure ondotik, zure ondokoak, zuk zerorrek baiño obeki eginen duela... Bat dugunean, bia nahi ditugu, bia ditugunean, hirur. Ongi edo gaizki, zuzen edo makur, plazer zaiku hartzea eta berretzea, baiña gaitz eta gaitzi, gutitzea eta bihurtzea: hartan min hartzen da.

"Bada min hartuko bada ere, bihurtu behar da, satisfatu behar da. Eta hobe da batekin zozain parabisura, hamarrekin infernura baiño. Eta hobe da halaber utz diazozun zeure umeari edo ondo-koari guti eta on, ezen ez anitz eta gaixto." Unaraiño Axular.

Zembeit tokitan yoskera artezena etzela esan ditake, gramatikariek onestekoa: hau ezin ukatzuko egia da: han emen, latin edo erdara-ren syntaxis usaiñeko hiperbaton eta esakerak kausitzen ditugu: aitortu behar da ori. Baiñan esan ere behar da gramatikariek batzutan zorrotzegi beren erreglak eramaten dituztela, esakunaren zentzua illundu arteraiño eta garazia gal-araziz.

Ezen aipu andiko erdal idazlari batek (Barojak) idatz-estiloaz mintzo denean dio: "Hay incorrecciones que se aceptan, porque son más cómodas y expresivas, cuando estas irregularidades son una forma popular."

"*Flaubert* en su Correspondencia se extraña de que los grandes escritores no hayan sabido escribir. Así, Cervantes, Walter Scott, Balzac, Dickens, Dostoiowski, han sido considerados como escritores incorrectos. La perfección, cierta clase de perfección en el estilo, aburre."

Euskera-ren jatortasunari, minbera izan zen ere Axular, naiz ez iduri, eta bai Literatur-izkera delako gorapillo orrendako ere.

Bere izkerak beste euskeratatik ere baditu eta giputz-eratik ez gutti. Lapurtar alderdikaria zenik, ezin da esan; berez, nafarra zen. Ara zer dion bere lehenbiziko itzetan *Irakurtzailleari*: "Egun batez, kompañia on batean, euskaldunik baizen etzen lekuan nengoela, ekarri zuen solasak, izan zen perpausa, etzuela deusek ere hanbat kalte egiten arimako eta ez gorputzeko ere nola egitekoen geroko uzteak, egunetik egunera, biarretik biarrera luzatzeak.

"Eta on zaitakela gauza hunetaz, liburu baten euskaraz, guztiz ere euskararik baizen etziakitenentzat, egitea: eta hartan, gero dioenak *bego* dioela erakustea. Kompañia berean galdegin zen berehala ea nori emanen zeikan liburuaren egiteko kargua.

"Eta bertze guztien artetik hasi zeizkidan niri neroni aditzera

"emaiten, lehenbizian keiñuz eta ayeruz eta gero azkenean klarki eta "agerriz nik behar nituela egiteko hartan eskuak sartu..."

Eta idazteko moldeaz dio:

"Badakit halaber ezin heda naitekeyela euskarako mintzatze molde guztietara. Zeren anitz moldez eta diferentki mintzatzen baitira "Euskalherrian.

"Nafarroa-garayan, Nafarroa behean, Zuberoan, Lapurdin, Bizkayan, Gipuzkoan, Alaba-herrian eta bertze anitz lekutan, batak erraiten du behatzea eta bertzeak so-egitea. Batak haserretzea eta bertzeak samurtzea. Batak ilkitzea, bertzeak ialgitea. Batak atea, bertzeak borta. Batak erraitza, bertzeak esatea. Batak irakurtzea, bertzeak leitza. Batak liskartzea, bertzeak ahakartzea. Batak hauzoa, bertzeak barridea. Batak aitonen semea, bertzeak zalduna... Baiña zeren komunzki hala iskiribatzea nola mintzatzea nori berea iduritzen baitzaika hoberenik eta ederrenik. Eta ene haur ezpaita zurea bezala, ez otoi hargatik arbuya eta ez gaitz erran.

"Hunetaz kontent ezpazara egizu zuk zeure moldera eta zure herrian usatzen eta segitzen den bezala. Zeren ez naiz ni hargatik bekaiztuko eta ez muturturik gaitzez jarriko.

"Aitzitik, haur da nik nahi nukeyen gauzetarik bat, ene enseyu apur hunek kilika zintzan eta gutizia bertze enseiu hobeago baten egitera eta ene hemengo falten ere erremediatzera.

"Zeren halatan ez lizateke euskara hain labur, eskas eta ez heretsi nola munduak uste baitu eta baitaduka, dela. Orai badirudi euskarak, ahalke dela, arrotz dela, eztela iend-arteana ausart, erregu, bitore eta ez trebe.

"Zeren are bere herrikoen artean ere ezpaitakite batzuek nola eskiriba eta ez nola irakur. Baldin egin balitz euskaraz hanbat liburu nola egin baita latinez, franzesez edo bertze erdaraz eta hizkuntzaz hek bezain aberats eta komplitu izanen zen euskara ere eta baldin hala ezpada euskaldunek berek dute falta eta ez euskarak."

Eta euskera-ra itzulikatzeko oldeaz eta moldeaz dio:

"Ez eta eztitut beti ere eskritura saindua eta doktoren erranak ere hitzez hitz euskara-ra bihurtzen. Zeren euskara eta bertze hizkuntzak diferent baitira. Ordea ezta ez handik segitzen gaixtoago dela euskara.

"Aitzitik badirudi ezen bertze hizkuntza eta lengoaya komun guztiak bata bertzearekin nahasiak direla, baiña euskara bere lehenbiziko hastean eta garbitasunean dagoela." Unaraiño Axular.

Nafar idazlariak metaphorak erabiltzen ditu, baiña ororen gaiñetik sinonimiak: iru lau izen lerroan ematen ditu gauza bat adiarazteko; izen orietatik asko erdaratik direala aitortu dezagun lañoki.

Baiña itz mordollo oriek barkakizun direala deritzait Axularren liburuaren errestasuna eta atsegina orretatik eldu delako; irakurzaille bakoitzak atxematen duelako beti bere belarriak ezaguna duen izena edo itza: eta, banago etzueneguz apropos egin Axularrek. Erdaratikako itzen ondoan beti aurkitzen dugulakotz itz garbia, eta bai ulerkaitza ere, ayen laguntza ezpaltiz. Una Axular: "Nola ardia otsoaren" ikusteaz, lazten, larritzen, asaldatzen, izitzen eta ikaritzen baita: "hala egiten gara gu ere etsaiarekin batzeaz eta incontratzeaz."

Hiperbaton eta erdakeri zenbeiten ondoan berriz zer aberastasuna hitz jatorretan eta zenbat esakera garbi eta lerdin! Arrazoiekin dio bai IBAR gipuzkoar idazlariak bere *Genio y lengua* liburuxkan: "¡Libro profundamente humano y genuinamente vasco... Libro de oro... sin embargo... puede muy bien arrastrar escoria de voces y hasta "construcciones erdéricas en cantidad bastante para defraudar a un "observador superficial."

Gero liburua humanista bete baten, (gizatiar baten, esate baterako) kumea da. Garai ayetan, aro eta sasoi orretan ziren, greko eta erromanoen idurira izkiribatzen zuten, eta Axularren liburutik *gizatasuna* dario alde guztietarik.

Montaigne, Fr. Luis de Granada, Bossuet ere humanistak ziren, baiñan laister gero aintzineko autoreen imitazione ori krjtikatua izan zen, Boileau-ren "*Querelle des anciens et des modernes*" delakoaren garaian.

Axularrek oraiño klasikoak imitatzen ditu, eta idazlari ayen eder-gailuak onesten, eta ayen birtuteak laudorioz aipatzen, pagano-enak izanik ere, Renacimiento-aro edo Berpizkunde-aro delakoaren seme egiazko batek bezala.

Idiki dezagun berriz *Guero* liburua eta ikus 43-garren kapituluan: "Therenziok dion bezala, Sine Cerere et Bacho friget Venus: Ogi-rik eta arnorik ezten lekuan hotz da Venus: ezta han amurusiarik" eta ez emazte gutziarik.

"Lehenago, Erromako emazteak etzuten bat ere arnorik edaten. "(Alexandro lib. 2). Bertzerentzat ere sobera edatea itsusi da, baiña "emazteentzat are itsusiago eta perilosago.

"Handik uste dut etorri zela usantza, arrotz-kalean kanpotik etortzean, gizonak emazteei pot egitea, musu ematea, jakiteko ea arno "usaiñik bazutenez...

"Ohoín bat, jokari bat, arnegari bat, putaner bat, gaixto da, ordea gizon da; bere adimenduan dago, zerbaitetako gai da. Baiña "hordia, ardankoa, abre da, ezta gizon. Zeren gizon izaitea, adimenduan egoitea da, arrazoinaz usatzea.

"Beraz hordia hordi deino, ezta gizon. Orduan ez paitago adimenduan: ezpaita orduan abrea baiña geiago arrazoinaz baliatzen.

"Eta hala gizonak bere gizontasunean ezin duke falta handiagorik
"eta ez desohore desohora-garriagorik (munduak hala ezpadauka ere)
"horditzea, adimenduaren nahastea eta fama hartan jartzea baiño."
Unaraiño Axular.

Ez du barroco tankeraren kutsurik, ez eta aren geyegizko iduripenak eta lore izketak, Apologoak eta hiperbaton direlako yoskerak usatzen ditu alabaiñan. Urkijok aipatu zuen Fr. Luis de Granadaren liburuetatik ustez arturikako Axularren zati bat.

Baditake ala den, baiña gaia berdiña duten kapituluetan ikuskatzen ba da eta berdinkarutzen, agitz desberdin kausituko dira bi liburuak, *Guero* eta *Guía de Pecadores*. Axular barnakorrago da eta mamitsuagoa, giza-semeendako bederik.

Granada, lirismotara egaldatzen da, eta emakumezkoendako egoiki diran irudipenak manayatzten, mutilla da idazlari aundi ori. Sifñestean eta fedean duda izpirik ez dutenei mintzo da Granada.

Siñeste epel dutenek berriz, laketuko dute Axular: au guztiendako mintzo da. Axular 100 urte gazteago izanik, ez da barroco tankerara ixurtzen.

Ez ta preziosista, sotilkeri-zalea, ez ta retorikalaria, baiñan esakun luzeak eta hitzak ederrariaz autatzea maite du.

Gure idazlariaren liburuan ez dugu itz alferrik kausituko. Eta lore faunak ez izanagatik GVERO liburuan, izkera loreztatua ba dugu, iztun eta oratorio estilokoa. Alde eta bide aundia dago Granadaren *Guía de Pecadores* edo *Oración y meditación* liburuetatik Axular-enera: eta Urkijok atxematen duen "*el indudable parecido*", toki batzuetan edirenen da eta "*parentesco a través de un modelo común*" ere izatea ba ditake, berak dion bezala. Urkijok berak dio "*Una fuente del GVERO*" irakurgai; "*Está probado que Shakespeare imitó a los antiguos, Fr. Luis de León a Horacio, Góngora a Virgilio, Virgiljo a Homero, etc.*"

Cotys, Trazia-ko erregearen baxera baliotsuaren ipuiña kontatzen du Axularrek, bere *Essais* liburu famatuan Montaigne-k egiten duen gisan: eta *Marcial*-ek *Postumus* bateri usaiñ onaz diotsona: "*Posthume non bene olet qui semper bene olet*", Montaigne-k eta Axularrek bere liburuetan itzulikatzen dute bardinki.

Itzulpen horiek denak idazlari baten nortasun ta originalitatearentzat ez dute deusik esan nai.

Gai orretako liburuetan zillegi da, eta denek egin dute. Ala bada gure urdazubiarrak ematen ditu Plutarco, Plauto, Martial, Antistenes, Diógenes Laercio, Juvenal, Aristóteles, Séneca, S. Juan Crisóstomo, San Agustín, Ovidio eta besteen gogoetak eta itzulpenak.

Dakusagun orai, *Bertran d'Etxaux* Tours-eko ark-apizpiku eta eus-

kaldun aundi areri Axularrek egiten dion *Gomendioz-ko karta*-ren zati bat:

"Ene jaun Bertran de Etxaus, Turs-ko Arzipizpiku, Franzia-ko lehenbiziko erremusinari: Ordenako aitoren seme eta Erregeren Konseillari famatuari: Nere Jaun maitea, joan zatzaizkit lurretik, baiña ez gogotik, ezta ez biotzetik.

"Gerotik gerora ibili naiz, eta hala dabillanari gertatzen oi zaicena, egin zait niri ere.

"Liburutto au da emazurtza, Posthumus, Aita hillezgero sortua.

"Baiña zu bezalaco aitaren semea, emazurtz izanagatik ere, ezin dateke gaizki.

"Eta zure prestutasunaz, ohoreaz eta aitzineco eta ondoco fama on famatuaz, nork zer erranen du?

"Nor da Escalherrian alde edo molde, zordun eta obligatu etzaitunik? Behartu eta empletatu etzaituenik? Eta baliatu etzaitzanik? Zure echea, egon eta ibili zaren lecu guztietan beti ere izatu da Escaldunen echea, pausa lecu eta portua.

"Guztiek zuregana laster. Zuri bere arrencurak, egitecoak, coaitak eta ondicoak conta.

"Eta zuk guztiak arraiki eta alegeraki errecibi, zuhurki conseilla, kida, governa eta burutan atera. Zu izan zara eta izanen zara Escaldunen ohorea, habea, jabea, sostengua, eta cantabres fiña, naturala eta egiazcoa.

"Eta iragaiten naizela aitzina derradan utsik egin gabe. Zer ere iskiribatuco baita escaraz, ura guztia Escaldunen buruzagi bezala, zuri dagotzula, zuri zor zaitzula, eta arrazoiñez orai ere zuri presentatu bear zaitzula.

"Eta guztiz ere zure zerbitzari thipi unen trabailu erdietsico dudala: eta orduan guztiez eskerrak errendatuco derauzkizudala, Jaincoak ala nai duela.

"Zure zerbitzari thipiena eta obligatuena.—*P. de Axular.*"

Dudarik gabe euskaldun bioztuna izan zen Bertran de Etxaus, eta lehenbiziko euskal idazlari merezigarri ayendako, goyen maillako Mecenaz bat: eta naiz eldu izan zen goren gradoko karguetara, etzuen gutietsi eta ez ahantzi bere sorterrria eta izkuntza.

Zorionez badaukagu frogatzat aspaldi ayetako gutun bat berak anai bateri euskaraz egina.

Giza seme aundi au Bayonako apizpiku egon zen Axularren denbora aundian, eta berak sustatu zuen liburua egitera, ezpazuen edizioea ere berak lagundu. Beraz aipagarri dela iduritu zait.

Goazen berriz Axularrengana eta gorrotoaz nola mintzo den daku-sagan: "Haserretu behar denean ez haserretzea, sentikortu behar

"denean ez sentikortzea, beti bat, beti uli, lolo, malba eta bare izai-
"tea ezteustasuna da eta ez gizontasuna.

"Nola sobera aserretzea baita bekatu, hala halaber gutiegi egitea
"ezta hoben gabe, dio Santhomas-ek...

"Begiratu behar da sobera haserretetik, alde egin behar zaika
"hirari, begia eduki behar zaika kolerari eta ez, prestuki eta
"onestki bizitzea gatik bera gatik, baiña bai gorputzeko osasuna ga-
"tik ere.

"Zeren haserretasunak, mendekatu nahiak, barreneko hegigoak, ira-
"kidurak, hudigoak, gorrotuak, korromioak eta herrak arimari eta
"gorputzari egiten derauc kalte, biei senti arazitzen derauc, biak
"eritzeintu.

"Eta halatan presuna hirosak, erreak, eta haserrekorak ez ohi
"du betaurre anitz higatzen eta ez komunzki bere umeen umerik ere
"bere ingurunean ikusten.

"Zeren bere barreneko koleraren suak eta irakinak, errai guztiak
"errutzen, elkortzen eta idortzen baiterautza. Eta hala ikusiko du-
"zu, bere egitez iauzkor eta mendekos diren presunak, baldin bere
"hala bere desiren arauaz mendekatzen ezpadira, egosten eta des-
"egiten direla.

"Eta baldin halaber mendekatzera eta eskuen odolztatzeraz ger-
"ta badakie, gero ondotik dolutuak eta atsekabeztatuak dabiltzala.
"Halako suertez ezen, nola nahi den dela, nahiz mendekaturik eta
"nahiz mendekatu gabe, nahiz bere gogoa historik eta nahiz histu
"gebe, ezta halakoentzat damurik, atsekaberik eta asaldurik baizen...

"Haserretzea eztago ez hanbat egitekoa-ren balioan nola presuna-
"ren kondizinoan. Batak antzjarik ezuenaz bertzea jauzten eta en-
"koniatzen da...

"Halatan erraiten du Platonek: presuna haserrekorak eta kole-
"rak adimendutsu direla, eta anitz ikasteko on, ez ordea herrien
"gobernatzeko eta ez eskola edukitzeko ere. Zeren hartarakotzat pa-
"zientzia behar da, sosegu behar da eta anitzetan ere ikusia ez iku-
"si, eta aditua ere ez aditu iduri, egin behar da...

"Livio philosophoak bere diszipulu Theodosio Emperadoreari
"erraiten zion: Badakit Emperadore handia, zenbait aldiz haserre-
"tuko eta koleraan jarriko zarela. Bada, ordukotzat eman nahi deratzut
"konseillu on bat.

"Hala zarenean, ez kexa, ez leia, ez bere hala abia, iguriki apur
"bat: ez albaitzeneza deus egin, ez erran eta ez aitzina, A-B-C eta hey
"darraizten bertze letrak erran arteiño...

"Kofesa ahal zaiteke, gorputz saildua errezibi, barur, orazinotan
"egon eta duzun guztia probei eman, baiña hek guztiak *etzaizkitzu*

"*deus baltatuko*, baldin barrenean nehoi herrarik, hegigoarik, gorro-
"torik edo borondate gaixtorik *badiadukozu*.

"Eztiteke zauria senda elorria barrenean deino: ezteke bekatua
"barka borondate gaiztoak diraeino." Unaraiño Axular.

Lizunkerizko bekatuen gaitzak eta sendabideak adiarazten ditue-
larik, alhoan bilorik gabe mintzo da; gizonki: eta belarri minbera
direnei azaldu beharrean nago hitz gordin zenbeit aurkituko dituz-
tela: baiñan kontuan hartu behar da (Cervantes irakurtu duenak ba-
daki), orduko idazlarien oitura eta usantza, hori zela, ala erdaraz no-
la euskaraz, eta orai minberago baldin ba gara, ez agian obeak. Una
Axular:

"Hala erraiten da. Neron gaixto hark ere, Erromako andre pres-
"tuen erdiak desohoratuz gero eta iduri onetako mutil gazte bat ikus-
"ten zuenean, harekin ere, naturaleza bere ere narda den bezala, se-
"gituz gero, azkenean bere ama bera, zeñien sabeletik ilki baizen, de-
"mandatu zuela.

"Eta hartaraz gero, emaztea bera ere komunzki airatzen, kilikatzen
"eta gogoetan lurrera beha jartzen da. Zeren materia hunetako pilo-
"tu on batek dioen bezala. "Illa est casta quam nemo rogavit" (Ovi-
"dio). Nehork oroitu eta otoiztu eztena kasta garbi eta prestu da.

"Anitzetan hazteintu osoki oilloak bere xito guztiak, mirua ol-
"dartzu gabez. Anitz egur eder gelditzen da oyanean ekarlerik gabez.
"Irraitunik izan eztena, mandaturik edo salorik egin etzaikana, ne-
"hork ernatu, oroitu eta behartu eztena, erran ahal diteke segurki,
"bere ohorean dagoela, eztena erori eta ez limburtu. Baiña demanda-
"tuz gero, oldartzuz gero, bulkatuz gero: eta gai denak gai denari, be-
"re moldean, paradan, okasinoan, denboran eta sekeretuan, nabar-
"bentziarik gabe aditzera emanez gero, peril da, baldin xoil gogor
"ezpada, bera dadin, limbur dadin, amora dadin...

"Bada Neron-ek bere amari mandatua egin zioen eta ama ere etzen
"munduko emazterik prestuena, beraz periletan izan ziren. Eta ba da
"erraiten duenik biak karrosan ibili zirela, eta han bere jokoa joka-
"tu zutela." Unaraiño Axular.

Atsegalearen itsutasunaz mintzo dela dio:

"Nik uste dut ezen emaztetara emana den gizona, hala deino, ezin
"datekeyela ongi, eta guztiz ere, baldin ezkondua ba da. Ezkondu ga-
"be baten erortzea, behar ezten emazte batekin segitzea, ezta ongi,
"bekatu da.

"Baiña aldez, ezta hain miresteko munduko arauaz. Ordea ezkon-
"du batek, emazte ederra eta prestua duen batek, hura utzirik, har
"dezala itsusi bat, begi zear bat, ezkel bat, beteriatsu bat, finean ez-
"teus bat, eta harekin josia bezala egon dadilla.

"Erran behar da adimendua itsutu zaikala, memoria nahasi zai-kala, eta borondatea behar ezten aldera itzuli zaikala. Halakoaren "etxean ezta gerlarik, liskarrik eta bizitze gaixtorik baizen.

"Zeren emazte ezkondua eztu deusek ere hala giarran ukitzen *kroz-kan* erauzten eta ez bere tentutik eta pazientzia-tik ateratzen nola "bere senarra bertzerekin diabilkola jakiteak...

"Zeren amorantea eta guztiz amorante miaua eta eskalea huntz "adarra bezala da. Huntzak inguratzen du zuhaitza, besarkatzen du, "edoskitzen du eta azkenean ihartzen du. Hala bada amoranteak bi-"piltzen du, larrutzen du, ariman eta gorputzean ihartzen du.

"Urrikalkizun da halakoa, eta bai amorantea-ganikako haurra ere. "Zeren nola ezpaita legitimo, nola baita bastart, bort, ezkontzaz kan-"poan egiña, ezin mintza diteke libreki jend-artean, ezin bururik "aitxa dezake: bere hala lehenbiziko liskarrean putaseme deitzen "dute."

Atsegilearen atsegin berataz ezagutzaille on bat bezala mintzo da Axular zeatz-tasun eta realismo aundiaz: "Bada frogatu duten guztiek "batetan eta boz batez aitortzen, erraiten eta kofesatzen dute plazer "hura plazer apurra eta laburra dela, hasi deneko akabatu dela: eta "are batzutan hasi gabe ere akabatzen dela. Zeren plazer hartan be-"rean ere komunzki plazer baiño desplazer geiago edireiten baita... "Haragiaren apetitua obeki hiltzen da ez usatzeaz, usatzeaz baiño.

"Zeren ez usatzeaz anzutzen da haragia, ez antsiatua eta ahantzia "jartzen da.

"Baiña usatzeaz beti ernatua, iratzarria eta oroitua egoiten da."

Eta bukatzeko, ara zer dion Axularrek Aulo Gelió Erromako idaz-lari ospetsu arengandik harturik:

"Kontatzen du Aulo Geliok Korinto-ko herrian zela Lais zeritzan "emazte eder bat, famatua, amoltsua, plazer egillea eta bere ofizioa-"ren baliatzen ongi ziakiene.

"Egun batez bada, Demostenes philosopho handi hura emazte "haren aldetik iragaiten zela, kilikatu zen, ernatu zen, limburtzen hasi "zen: eta geldegin zioen Lais berari ea zenbana saltzen zen fruitua, "zer balio zuen merkatalgoak.

"Eta alegerarik, ustez ezen ihizia sarean zuen, suma handi baten "eskatu zeikan, borz-ehun ezkuturen baiño geyago: handiari, han-"diki.

"Demostenek aditu zuenean ema-mutiriaren demanda iardetsi zioen, "ez uste bezala: "*Ego paenitere non tanti emo*, (Plutarco). Eztut nik "urrikitzea edo urrikia horrein garastia erosten. Erran balio bezala. "Badakit andrea, ezen baldin nik orai iragan baneza zurekin neure "apetitu desordenatua, urriki lekidikedala bere hala. Urrikitze hura

"bada, ondoko damu hura, ez tut horrein kario erosten, eta ez hargatik hanbat diru emaiten.

"Eskarnio egin ustean eskarniatua gelditu zen. Eta Demostenek hartan aditzera eman zuen, bekatuari beti ere bere ondotik urrikia darraikala...

"...Komunzki amodioa, (irakurtzen dugu GVERO-berrogeita bat garren kapituluan) begietarik sartzen da, handik asten eta sortzen da... Beingo behatzeak, eta are anitzetan ere iragaitzaz eta ustekabean behatzeak, arrobatzen du bihotza: edertasunari eta ibilguneari beha egoite hark, sua pizten du, aintzinatzen du eta azkenean erratzen du... Nor nai den, eta nolakoa nai den zarela, zaren handi edo ttipi, zaren debozinoz eta intenzione onez betea, finean, zaren zeure ustez harria baiño gogor ago eta urrea baiño fin ago halabaiña emazteak bere hitz leunaz, solas garaziatsuaz, ezti az eta emeaz beretakotuko zaitu, zentzutik aterako, liluratuko eta bertze aldera itzuliko zaitu".

Eta hemen bukatzen dugu Axularrekin. Nai nuke etzeraten asper-tu. Orai eska dezagun gure adiskideek argitara eman dezaten GVERO liburua leen bai leen, bere edizione berrian, denen atsegiñerako.

